ІСТОРІЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК

УДК 631.4(477.7)

В. І. Тригуб, канд. геогр. наук, доц.
Н. О. Попельницька, студентка
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів
вул. Дворянська 2, Одеса-82, 65082
grunt.onu@mail.ru

ДО ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ҐРУНТОВО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті узагальнені архівні матеріали та друковані праці стосовно становлення та розвитку ґрунтово-географічних досліджень півдня України. На основі систематизації літературних джерел виділено шість періодів ґрунтово-географічних пошуків та висвітлено основні наукові досягнення та напрями досліджень кожного з них. Проаналізовано діяльність провідних вчених виділених періодів та встановлено їх внесок у розвиток ґрунтово-географічних досліджень. Виявлено велике теоретичне і практичне значення проведених ґрунтознавчих пошуків для сучасної науки.

Ключові слова: ґрунтознавство, грунтово-географічні дослідження, періодизація досліджень, південь України.

ВСТУП

Відомий російський географ Семенов-Тянь-Шанський П. П., підкреслюючи складність розвитку будь-якої науки, писав: *"Наука есть вечное стремление человека к истине, а истина достигается только долгим путем посреди неизбежных ошибок и заблуждений"*. Не винятком є ґрунтознавство. Витоки знань про ґрунти сягають глибокої давнини і пов'язані з поступовим розвитком землеробства. Перші письмові згадки про ґрунти України датуються V ст. до н. е. і містяться в античних наукових працях Геродота, в яких вчений описав темні глибокі ґрунти вздовж Борисфена (Дніпра) [20]. З того часу, протягом багатьох століть відбувалась постійна зміна поглядів, гіпотез, теорій щодо формування ґрунтів, їх властивостей, географії поширення тощо. Поступово була сформована самостійна наука – ґрунтознавство, офіційною датою заснування якої є 10 грудня 1883 р. Проте, по теперішній час не має систематизованих матеріалів, які б цілісно відображали розвиток ґрунтознавчих досліджень на півдні України. З огляду на це, *актуальним* є проведення ретельного та об'єктивного аналізу розвитку грунтово-географічних пошуків південних територій. *Об'єктом* вивчення є ґрунтові дослідження півдня України, *предметом* – основні віхи становлення і розвитку грунтово-географічних пошуків. *Мета дослідження* полягає в узагальнені літературних та архівних матеріа-

© В. І. Тригуб, Н. О. Попельницька, 2014

лів щодо становлення та розвитку ґрунтово-географічних досліджень півдня України, визначені основних напрямів діяльності вчених та розробці періодизації ґрунтознавчих досліджень.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

При написанні статті були використані проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи дослідження, що дало змогу розглянути ґрунтово-географічні дослідження в хронологічній послідовності, а також простежити зв'язок між окремими періодами цих досліджень. Важливим стало застосування історико-наукового аналізу праць окремих вчених-ґрунтознавців, оскільки дана стаття ґрунтується на використані та узагальнені широкого спектру літературних та архівних матеріалів, що включають роботи провідних вчених (В. В. Докучаєва, О. Г. Набоких, Г. І. Танфільєва, Г. Г. Махова та інших), а також окремі напрацювання сучасних науковців з питань вивчення історії ґрунтознавчої науки (М. М. Соколова, Д. Г. Віленського, І. А. Крупенікова, І. В. Іванова, С. В. Зонна, В. А. Вергунова), що дозволило провести ретельний аналіз стосовно становлення і розвитку ґрунтознавчої науки на півдні України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Слово "періодизація" має грецьке походження і означає поділ всього процесу розвитку науки на відрізки часу, які різняться між собою специфічними особливостями, встановленими на основі об'єктивних критеріїв та принципів. Проте, питання періодизації ґрунтознавчої науки, як і будь-якої іншої, є складним та дискусійним, оскільки не існує єдиної думки щодо ознак, які стали б основою виділення періодів. Так, наприклад, Ярилов А. А. та Соколов М. М. поділяли історію ґрунтознавчої науки за іменами видатних учених, персоніфікуючи окремі етапи [25]. Віленський Д. Г. в основу періодизації поклав соціально-економічні формації розвитку суспільства [4]. Однак, такі поділи на періоди не можуть бути визнані правильними і є дискусійними і сьогодні. Найбільш відомою є періодизація, розроблена Крупеніковим І. А., в якій автор, на основі комплексного науково-історичного підходу, виділив десять періодів: від зародження науки про ґрунти до сучасності (1981 р.) [13]. Послідовність розвитку ґрунтознавства й вплив на нього інших наук та історичних подій стали основою періодизації Іванова І. В., в якій виділено три етапи по два періоди, що дозволило детально висвітлити розвиток науки [11]. У праці Зонна С. В. розглянута історія ґрунтознавства XX ст. і виділено два періоди, в яких послідовно викладені досягнення ґрунтознавчої науки та розвиток наукових ідей [9, 10]. Враховуючи вище зазначені та ряд інших періодизацій, в 2006 році Вергунов В. А. запропонував детальну періодизацію українського ґрунтознавства. В її основу покладено ознаки науковості та історизму: методологія, державна зацікавленість, вихід наукових трактатів, організаційні засади [2]. Зазначені

періодизації мають загальний характер і відносяться до розвитку ґрунтознавства на території Радянського Союзу чи України вцілому. Проте, періодизація може бути розроблена і для частини території. В представленій статті запропонована періодизація грунтово-географічних досліджень для південного регіону України, що зумовлює більш детальне виділення часових рамок. На основі аналізу і систематизації різноманітних доступних джерел, з урахуванням комплексів досліджень та історичних подій нами виділено шість періодів грунтово-географічних досліджень півдня України:

- зародження знань про ґрунти;
- період фрагментарних досліджень ґрунтів півдня України (1837-1875 рр.);
- період фундаментальних наукових пошуків на південних територіях (1875-1900 рр.);
- грунтово-географічні пошуки представників докучаєвської наукової школи (1900-1950 рр.);
- період грунтово-географічних і грунтово-меліоративних досліджень, розвиток ґрунтової картографії (1950-1990 рр.);
- період сучасних досліджень грунтово-екологічного напряму (з 1990 р.).

Зупинимось детальніше на кожному з них.

Перший період – зародження знань про ґрунти, виокремлюється майже у всіх періодизаціях. Вирізняється накопиченням знань про ґрунти та їх властивості, які усно передавались від покоління до покоління. Лише в IX ст. з'явились "писальні" книги, які до XVII ст., залишались основними матеріалами про ґрунти та відображали відомості про реєстрацію земель, їхню кількість та якість, подавали порівняльне оцінювання. Перші спроби дати визначення поняттям "грунт" та "чорнозем" були зроблені у XVII ст. ботаніком Гебенштрейтом І. Х. та агрономом Лівановим М. Г., які вивчали ґрунти материкової частини південних територій та відмічали високу їх родючість [21]. Територію Кримського півострова почали вивчати значно пізніше. Автором першої праці з науково-географічним описом був Зуєв В. Ф., який першим відмітив поширення в Криму чорноземів. Більш детально природа, в тому числі і ґрунти, були описані в працях Габлиця К. І. та Палласа П. С., які популяризували ідею сільськогосподарського використання земель півострова. [19]. Серед перших дослідників українських ґрунтів також можна назвати геоботаніка Рупрехта Ф. І., геолога Романовського Г. Д., геоморфолога-природознавця Леваковського І. Ф та інших, завдяки діяльності яких до середини XIX ст. вже був сформований певний обсяг інформації стосовно ґрунтів, їх родючості та основних властивостей на південних територіях України.

Другий період – фрагментарних досліджень ґрунтів півдня України (1837-1875 рр.) пов'язаний з першими природно-географічними вивченнями території всієї Російської Імперії та півдня зокрема. Результати досліджень були узагальнені в праці "Военно-статистическое обозрение Российской Им-

перии" [5], одинадцятий том якої присвячений території півдня сучасної України. Крім характеристики природних умов, в праці описані ґрунти досліджуваних територій, обґрунтовані причини їх різної родючості. Дані дослідження стали основою для створення "Господарського атласу Росії", опублікованого в 1851 році, в якому під керівництвом Веселовського К. С. була складена перша карта ґрунтів Європейської Росії в масштабі 200 верст в дюймі (1:8400000), на якій було виділено 8 типів ґрунтів, в тому числі й чорнозем. Пізніше – в 1856 р. херсонським землевласником Гроссул-Толстим А. І. була створена карта територій від Прута до Інгулу, на якій автор виділив 4 смуги, чергування яких пояснював впливом клімату і висоти місцевості над рівнем моря [7]. В подальшому (1861-1862 рр.) повторно були проведені дослідження природних особливостей території південних губерній. Одним з найбільш обґрунтованих звітів щодо проведених досліджень є праця Шмідта О. О., який детально описав природні умови і ґрунти Херсонської губернії, провів класифікацію ґрунтів за мінеральним складом та вмістом органічної речовини, ввів у використання поняття "чорнозем звичайний", яке широко використовується і сьогодні [15]. Велике значення мали і дослідження Чаславського В. І., за безпосередньої участі якого складена карта ґрунтів Європейської Росії, що вміщувала вже 32 умовних знаки. Над завершенням остаточного варіанту карти з 1875 р. працював геолог Докучаєв В. В., з дослідженнями якого пов'язано виділення третього періоду – ***фундаментальних наукових пошуків на південних територіях (1875-1900 рр.).*** Велику увагу Василь Васильович приділяв вивченню чорноземних ґрунтів. Для їх дослідження вчений провів ряд експедицій на території України, результати яких відобразив у всесвітньовідомій монографії "Русский чернозем" [8]. Науковець першим відмовився від домінуючої в той час теорії про морське походження чорноземів і переконливо довів їх генетичні зв'язки із степовою рослинністю. Звернув увагу на низьку врожайність ґрунтів, поширених вздовж узбереж, яку пояснював дефіцитом вологи та високими літніми температурами. На основі проведених досліджень вчений дав перше науково-обґрунтоване визначення поняттю "ґрунт" та склав карту "ізогумусових" смуг території Європейської Росії [8]. Однак із поглядами Докучаєва В. В. не погоджувався геоботанік-агроном Костичев П. А. Науковець виступав проти того, що вирішальну роль у формуванні ґрунтів Василь Васильович відвів клімату та материнським породам, недооцінивши роль біологічного фактора. Критично схарактеризував і складену ґрунтову карту, оскільки вважав її неточною. Лише пізніше – після вивчення ґрунтів південного берега Криму, Павло Андрійович гідно оцінив всі наукові досягнення свого наукового противника [14].

Четвертий період (1900-1950 рр.) розвитку ґрунтознавства розпочинається з активізації діяльності представників докучаєвської наукової школи. Одним із найбільш відомих представників даної школи є Набоких О. Г. Під керівництвом вченого були проведені широкомасштабні дослідження Херсонської губернії та створена 10-верстна (1:417000) ґрунтова карта. Розроблена класифікація

чорноземів, що враховувала тип водного режиму та динаміку карбонатів [18]. Зосновано перший в Росії музей з офіційною назвою "Ґрунтовий Музей Імператорського Новоросійського Університету імені графа Павла Миколайовича Ігнатьєва" [17]. Олександру Гнатовичу належить методи глибоко – ґрунтового дослідження, метод так званої "трифазної" ґрунтової зйомки, метод паралельного обліку й картографування окремих ознак ґрунтів, що додало ґрунтовим картам повноту і точність [28]. Вцілому, внесок вченого настільки значний, що Махов Г. Г. у своїй праці "Территориальные исследования почвенного покрова на Украине" назвав досліджуваний період "набоківським" [16].

Серед значних досягнень четвертого періоду є дослідження Танфільєв Г. І., який провів районування території сучасної Одеської області, виділивши дев'ять районів в залежності від висоти над рівнем моря та склав ґрунтову карту (1924 р.). Для визначення глибини залягання вуглекислого вапна вчений першим використав метод скипання, який використовується і сьогодні [26].

Територію Кримського півострова вивчав Клепінін М. М. Одним із найбільших досягнень науковця було складення середньомасштабної карти півострова, на якій показано 17 типів ґрунтів, починаючи з південноруського чорнозему і закінчуючи "красноземами" Південнобережжя [12]. В подальшому, завдяки діяльності Соболєва С. С., Михайловської О. М., Вернандер Н. Б., Самбур Г. Н., Антипова-Каратаєва І. М., Прасолова Л. І., Соколова М. М., Дзенс-Литовської Н. М. та ін. були удосконаленні методики ґрунтознавчих досліджень, детально вивченні фізичні і хімічні властивості ґрунтів, складенні ґрунтові карти різного масштабу [3]. Проте, проведення досліджень спочатку ускладнились, а потім зовсім припинились з початком війни. Одразу після її закінчення регіональні пошуки продовжились.

П'ятий період – грунтово-географічних і грунтово-меліоративних досліджень, розвиток ґрунтової картографії (1950-1990 рр.). На основі аналізу наявної інформації було виділено три напрями досліджень: загальні грунтово-географічні, грунтово-ерозійні та грунтово-меліоративні. *Грунтово-географічний* напрямок полягав у проведенні широкомасштабних досліджень, зокрема, територію лісостепу вивчали вчені під керівництвом Скориної С. О. та Гриня Г. С., степу – Кисіля В. Д., степового Криму – Новікової А. В., гірського Криму – Кочкіна М. А. Вчені дослідили генезис, склад і властивості ґрунтів, дали їм агровиробничу характеристику, описали географію поширення грунтів. В результаті проведених досліджень були складені великомасштабні районні, середньомасштабні обласні карти та ґрунтова карта України (1 : 500000 та 1 : 2500000). Впродовж 60-80-х років активно вивчали властивості поверхневосолонцюватих ґрунтів (Носко Б. С.), ґрунти подових понижень (Полупан М. І.), солоді та осолоділі ґрунти (Ковалишин Д. І., Яшинова Є. Т. та ін.). Широкий розвиток зрошення зумовив необхідність поглибленого вивчення вмісту солей в ґрунтових горизонтах (Новікова А. В., Полупан М. І., Можейко А. М., Воротник Т. К., Чесняк Г. Я., Гаврик П. А. та ін.) [27].

Ґрунтово-ерозійні дослідження в 60-70 рр. на території Одещини та Миколаївщини проводились під керівництвом Бракіна С. С., за участі якого була розроблена класифікація ґрунтів, складені грунтово-ерозійні карти і обґрунтовані заходи боротьби з ерозією. Започатковані дослідження продовжувались під керівництвом Швебса Г. І., за участі якого були проведені численні польові експериментальні дослідження протиерозійної стійкості ґрунтів з використанням методу штучного дощування [24]. Генріха Івановича вважають засновником одеської школи теоретичного і прикладного ерозієзнавства, серед основних напрямів діяльності якої: математичне моделювання ерозійних процесів, використання геогінформаційних систем і технологій в ерозієзнавстві, ерозія на зрошувальних землях, протиерозійна стійкість ґрунтів та ін. [23].

Широкий розвиток іригації зумовив інтенсифікацію *грунтово-меліоративного* напряму досліджень. Ще в 1951 – 1952 рр. були проведені великі територіальні ґрунтові дослідження земель півдня України, де планувалось будівництво зрошувальних систем. Над вивченням територій Інгулецької, Краснозаменської та Каховської систем працювали співробітники Харківського СГІ – Гринь Г. С., Кисіль В. Д., Яровенко А. Ф., Самбур Г. М. та ін. На основі вивчення території сухого степу України Самбур Г. М., враховуючи умови ґрунтоутворення та особливості комплексності ґрунтового покриву, провів грунтово-меліоративне районування вказаної території, описав властивості ґрунтів, визначив норми поливів та зробив прогноз щодо розвитку процесів у ґрунтах зазначених районів [22]. Для території степового Криму, де передбачалось будівництво Північно-Кримської зрошувальної системи були сформовані колективи на основі кафедр ґрунтознавства ведучих університетів СРСР, під загальним керівництвом Гусєва В. П., за участі якого була складена карта ґрунтів Криму [27].

Найбільш інтенсивні темпи розвитку зрошення в Україні характерні для 1966-1990 рр., коли були збудовані найбільші зрошувальні системи. Вчені вивчали властивості ґрунтів, трансформацію речовинно-хімічного і мінералогічного складу в умовах зрошення та їх вплив на рівень родючості ґрунту. Особлива роль в дослідженнях зрошувальних земель півдня України належить Гоголєву І. М., за ініціативи якого була створена кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів ОНУ імені І. І. Мечникова та науково-проблемна лабораторія. Дослідженнями, під керівництвом професора, встановлено генетичну сутність негативних наслідків зрошення чорноземів, обґрунтовані і впроваджені в практику заходи щодо охорони ґрунтів та підвищення їх родючості в умовах зрошення та дренажу [1, 6].

Виділення ***шостого періоду – сучасних досліджень ґрунтово-екологічного напряму (з 1990 р.)*** характеризується становленням України як самостійної держави та ускладненням проведення наукових досліджень, у зв'язку з майже повним припиненням фінансування. За часів незалежності грунтово-географічні дослідження представлені діяльністю вчених основних університетів півдня

України та відділеннями Українського товариства ґрунтознавців та агрохіміків. Серед основних напрямів виділяють наступні:

– *ґрунтово-географічні дослідження,* що включають багаточисленні дослідження з морфогенетичних особливостей ґрунтів, розробки теорії та практики ґрунтознавства: Гоголєв І. М., Біланчин Я. М., Позняк С. П., Красєха Є. Н., Михайлюк В. І. та ін. (Одеса); Ушкаренко В. О., Лазер П. Н., Минкін М. В., Шепель А. В., Свиридов О. В. та ін. (Херсон); Чорний С. Г., Письменний О. В., Гамаюнова В. В. та ін. (Миколаїв), Єна В. Г., Єргіна О. І. (Сімферополь);

– *ґрунтово-меліоративні* – представляють однин з найбільш різнопланових науково-прикладних напрямів, який відображається в дослідженні ґрунтів під час зрошення та в постіригаційний період: Гоголєв І. М., Біланчин Я. М., Позняк С. П., Красєха Є. Н., Жанталай П. І., Тортик М. Й. Тригуб В. І. (Одеса); Ушкаренко В. О., Минкін М. В., Сидоренко О. І., Берднікова О. І. (Херсон);

– *ґрунтово-ерозійні дослідження* – спрямовані на вивчення водної ерозії і розробку наукових і прикладних основ охорони ґрунтів і використання земельних ресурсів ерозійно-небезпечних земель, а також теоретичне обґрунтування ерозійних процесів на основі геоінформаційних технологій (Швебс Г. І., Світличний О. О. та ін. (Одеса); Чорний С. Г., Хотиненко О. М. (Миколаїв); Єргіна О. І. (Крим).

– *екологічний напрямок ґрунтово-географічних досліджень* – відображається в працях Тригуб В. І. (Одеса), Гирля Л. Н. (Миколаїв) та інших вчених, в яких науковці акцентують увагу на проблемах якості ґрунтів зокрема та навколишнього середовища вцілому.

В останні роки приділяється увага вивченню еволюції ґрунтового покриву, класифікації ґрунтів, направленій зміні ґрунтотворних процесів під впливом окультурення, розробці і створенню математичних моделей родючості і т. д. Вчені приймають активну участь у семінарах, конференціях, нарадах, присвячених актуальним проблемам ґрунтознавства, що дає можливість співпрацювати та обмінюватись досвідом.

ВИСНОВКИ

Проведений історико-аналітичний огляд розвитку ґрунтознавчих досліджень показав, що існуючі праці недостатньо повно відображають історичні аспекти становлення та розвитку грунтово-географічних досліджень на півдні України. Проте джерельна база є достатньою для здійснення їх цілісного вивчення та систематизації.

Дослідження, щодо питання періодизації розвитку ґрунтознавчої науки є складним, оскільки за основу виділення окремих періодів різні вчені обирають різні ознаки: персоналії, суспільно-економічні формації, історичні підходи тощо. На основі аналізу доступних матеріалів нами запропонована періодизація грунтово-географічних досліджень півдня України, що включає шість періодів, в яких послідовно викладені досягнення ґрунтознавчої науки та розвиток

наукових ідей на південних землях України. Висвітлено основні наукові досягнення та внесок окремих вчених кожного з виділених періодів. Встановлено велике теоретичне і практичне значення проведених ґрунтознавчих пошуків для сучасної науки.

Основними завданнями на майбутнє є поглиблення наукових досліджень ґрунтів, моніторингові дослідження, застосування ГІС – технологій для проведення детального картографування ґрунтового покриву, оцінки екологічного стану ґрунтового покриву, розробки заходів щодо раціонального використання ґрунтів та інші напрямки наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Біланчин Я. М.* Ґрунтознавство в Одеському університеті (історико – аналітичний нарис) [Текст] / Я. М. Біланчин // Вісн. Одес. Нац. ун – ту. Сер. Геогр. та геол. науки. – 2005. – Т. 10. – Вип. 6. – С. 5 – 9.
2. *Вергунов В. А.* Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки [Текст] / В. А. Вергунов. – Київ.:Аграрна наука, 2006. – 492с.
3. *Вернандер Н. Б.* Природа Украинской ССР. Почвы [Текст] / Н. Б. Вернандер, И. Н. Гоголев, Д. И. Ковалишин. – Київ : Наук. думка, 1986. – 216 с.
4. *Виленский Д. Г.* История почвоведения в России [Текст] / Д. Г. Виленский. – М. : Гос. Изд-во “Советская наука”, 1958. – 238 с.
5. Военно-статистическое обозреніе Россійской Имперіи (1837 – 1854 гг.) [Текст] : в 17 томах – Санкт-Петербург: Типография Департамента Генеральнаго Штаба, 1849-1850 гг. – Т. 11., Ч.1–4.
6. *Гоголев И. Н.* Орошение на Одещине. Почвенно – экологические и агротехнические аспекты [Текст] / И. Н. Гоголев, Р. А. Баер, А. Г. Кулибабин. – Одесса : Ред. – изд. отдел, 1992. – 436 с.
7. *Гроссул-Толстой А. И.* Обозрение рек, почв и местоположений Новороссийского края в с/х отношении [Текст] / А. И. Гроссул-Толстой // Сборник статей о с/х юга России извлеченных из Записок Императорского общества сельского хозяйства южной России с 1830 по 1868 год. – Одесса, 1868 . – С. 39-48.
8. *Докучаев В. В.* Русский чернозем [Текст] / В. В. Докучаев // Классики естествознания. – Москва-Ленинград : СЕЛЬХОЗГИЗ, 1936. – 555 с.
9. *Зонн С. В.* История почвоведения России в XX веке. (Неизвестные и забытые страницы) [Текст] : в 2-х частинах / С. В. Зонн – М.: Институт географи РАН, 1999. – Ч.1. – 376 с.
10. *Зонн С. В.* История почвоведения России в XX веке. (Неизвестные и забытые страницы) [Текст] : в 2-х частинах / С. В. Зонн – М.: Институт географи РАН, 1999. – Ч.2. – 579 с.
11. *Иванов И. В.* История отечественного почвоведения: развитие идей, дифференциация, институционализация [Текст] / И. В. Иванов. – М. : Наука, 2003. Кн. 1: 1870 – 1947 гг. – 397 с.
12. *Клепинин Н. Н.* Почвы Крыма [Текст] / Н. Н. Клепинин. – Симферополь : Гос. Изд-во Крым. АССР, 1935. – 123 с.
13. *Крупеников И. А.* История почвоведения (от времени его зарождения до наших дней) [Текст] / И. А. Крупеников – М. : Наука, 1981. – 328 с.
14. *Крупеников И. А.* Павел Андреевич Костычев [Текст] / И. А. Крупеников. – М.: Молодая Гвардия, 1955. – 384 с.
15. Материалы географии и статистики России [Текст]: в 39 томах. – Санкт-Петербург : военная типография, 1862 – 1863 гг. Т.: 2, 3, 10, 37, 38.
16. *Махов Г. Г.* Территориальные исследования почвенного покрова на Украине за период 1887-1927 годов и их ближайшие перспективы [Текст] / Г. Г. Махов // Почвоведение. – 1928. – № 3-4. – С. 248-263.
17. *Набоких А. И.* Об учреждении почвенного музея в Одессе // Отд. Отт. Из “Южн. Мелиорац. бюллетеня”. – Одесса, 1911. – № 19-20. – 7 с.
18. *Набоких А. И.* Материалы по исследованию почв и грунтов Херсонской губернии [Текст] / А. И Набоких // (Результаты ориентировочных почвенных исследований 1906-1911 в Юго-Западной России). – Одесса, 1915, – 112 с.
19. *Паллас П. С.* Краткое физическое и топографическое описаніе Таврической области [Текст] / П. С. Паллас. – Санкт-Петербург: Императорская типографія, 1795 г. – 72 с.
20. *Позняк С. П.* Ґрунтознавство і географія ґрунтів [Текст] / С. П. Позняк : підручник. У двох частинах. Ч.1. – Львів:ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 270 с.

21. *Позняк С. П.* Історичні аспекти вивчення генези, властивостей і використання чорноземів України [Текст] / С. П. Позняк // Вісник Одес. нац. ун – ту. Сер. геогр. і геол. науки. – 2012. – Т. – 17, в. 2 (15). – С. 31 – 36.
22. *Самбур Г. Н.* Почвенно-мелиоративное районирование территории орошения юга УССР [Текст] / Г. Н. Самбор // Почвоведение. – 1954. – № 4. – с. 21-36.
23. *Светличный А. А.* Проблема эрозии почв в научном наследии Г. И. Швебса и основные направления его развития [Текст] / А. А. Светличный, С. Г. Черный, Ф. Н. Лисецкий // Вісник Харківського університету. – 2009. – № 849. – С. 8-15
24. *Світличний О. О.* Водна ерозія і раціональне використання ерозійно-небезпечних земель [Текст] / А. А. Светличный // Вісн. Одес. Нац. ун – ту. Сер. Геогр. та геол. науки. – 2005. – Т. 10. – Вип. 6. – С. 67 – 75.
25. *Соколов Н. Н.* Некоторые данные по истории почвоведения [Текст] / Н. Н. Соколов // Почвоведение, 1945. – № 5-6. – С. 233-241.
26. *Танфильев Г. И.* Главнейшие физико-географические Районы Одесской губернии. [Текст] / Г. И. Танфильев – Одесса, 1924. – 41 с.
27. *Тихоненко Д. Г.* Грунтознавство: підручник [Текст] / Д. Г. Тихоненко, М. О. Горін, М. І. Лактіонов – К.: Вища освіта, 2005. – 703 с.
28. *Тригуб В. І.* Грунтово-географічні дослідження півдня України в другій половині XIX – першій половині XX століття [Текст] / В. І. Тригуб, Н. О. Попельницька // Геополитика и экогеодинамика регионов. – 2014. – Т.10. – Вып. 1. – С. 914-922.

REFERENCES

1. Bilanchyn, Ya. M. (2005), "Soil science in Odessa national university (historical and analytical essay)" ["Gruntoznavstvo v Odeskomu universyteti (istoryko-analitychniy narys)"], *Odessa National University Herald,* Odessa, V.10, No. 6, pp. 5-9.
2. Vergunov, V. A. (2006), *Essays on the history of agricultural science, education and technology* [*Narysy istoriyi agrarnoyi nauky, osvity ta tekhniky*], Agricultural science, Kiev, 492 p.
3. Vernander, N. B., Gogolev, I. N., Kovalyshyn, D. I. (1986), *The nature of the Ukrainian SSR. Soils* [*Priroda Ukrainskoy SSR. Pochvy*], Scientific thought, Kiev, 216 p.
4. Vilensskiy, D. G. (1958), *The history of soil science in Russia* [*Istoriya pochvovedeniya v Rossii*], State publishing house "Soviet science", Moscow, 238 p.
5. Military-statistical review of the Russian Empire (1849-1950) [Voenno-statisticheskoye obozrenie Rossiyskoy Imperii], The printing house of the Department of the General staff, Sankt-Peterburg, V. 11, No 1-4.
6. Gogolev, I. N., Baer, R. A., Kulibabin, A. G. (1992), *Irrigation in the Odessa region. Soil-ecological and agronomic aspects* [*Oroshenie na Odeshchine. Pochvenno-ekologicheskiye i agrotekhnicheskiye aspekty*], Editorial-publishing Department, Odessa, 436 p.
7. Grossul-Tolstoy, A. I. (1856), "Review rivers, soils and locations of the Novorossiya region in agriculture attitude" *Collection of articles about agriculture of the South of Russia extracted from Memoirs of the Imperial Society of agriculture in southern Russia from 1830 to 1868* ["Obozrenie rek, pochv i mestopolozheniy Novorossiyskogo kraya v sel'skokhzyaystvennom otnoshenii", Sbornik statey o sel'skom khozyaystve yuga Rossii izvlechennykh iz Zapisok Imperatorskogo Obshchestva sel'skogo khozyaystva yuzhnoy Rossii s 1830 po 1868 god], Odessa, pp. 39-48.
8. Dokuchev, V. V. (1936*), Russian Chernozem. Classics of science* [*Russkiy chernozem. Klassiki estestvoznaniya*], SEL'KHOZGIZ, Moscow-Leningrad, 555 p.
9. Zonn, S. V. (1999) *The history of pedology in Russia in XX century (unknown and forgotten pages)* [*Istoriya pochvovedeniya v Rosii v XX veke (neizvestnye i zabytyye stranitsy)*], Institute of geography of the Russian Academy of Sciences, Moscow, V. 1, 376 p.
10. Zonn, S. V. (1999) *The history of pedology in Russia in XX century (unknown and forgotten pages)* [*Istoriya pochvovedeniya v Rosii v XX veke (neizvestnye i zabytyye stranitsy)*], Institute of geography of the Russian Academy of Sciences, Moscow, V. 2, 579 p.
11. Ivanov, I. V. (2003), *History of National Soil Science: Elaboration of ideas, differentiation, establishment of science* [*Istoriya otechestvennogo pochvovedeniya: razvitiye idey, differentsyatsyya*], Nauka, Moscow, 397 p.
12. Klepinin, N. N. (1935), *The Soil Of The Crimea* [*Pochvy Kryma*], State publishing house of the Crimean ASSR, Simferopol', 123 p.
13. Krupenikov, I. A. (1981), *The history of soil science (from the time of it's inception to the present day)* [*Istoriya pochvovedeniya: ot vremeni ego zarozhdeniya do nashykh dney*], Nauka, Moscow, 328 p.
14. Krupenikov, I. A. (1955), *Pavel Andreevich Kostychev* [*Pavel Andreevich Kostychev*], Molodaya gvardiya, Moscow, 384 p.

15. Materials of geography and statistics of Russia (1862-1863) [Materialy geografii I statistiki Rossii], Military printing house, Sankt-Peterburg, V. 2, 3, 10, 37, 38.
16. Makhov, G. G. (1928), "Territorial researches of a soil cover in Ukraine for the period 1887-1927 years and their immediate prospects" ["Territitirial'nye issledovaniya pochvennogo pokrova na Ukraine za period 1887-1927 godov I ikh blizhayshye perspektivy"], *Soil Science* No. 3-4, pp. 248-263.
17. Nabokikh, A. I. (1911), *"*On the establishment of soil museum in Odessa", *The reprints of the "Southern Land reclamation newsletter* ["Ob uchrezhdenii pochvennogo muzeya v Odesse", Otdel'nye ottisky iz Yujhnogo Melioratsyonnogo byuletenya], Odessa, 7 p.
18. Nabokikh, A. I. (1915), *Materials on the study of soils and grounds of Kherson province* [*Materaily po issledovaniyu pochv i gruntov Khersonskoy gubernii*], Odessa, 112 p.
19. Pallas, P. S. (1795), *A brief physical and topographic description of Taurida region* [*Kratkoye fizicheskoye I topograficheskoe opisaniye Tavricheskoy oblasti*], The Imperial printing house, Sankt-Peterburg, 75 p.
20. Pozniak, S. P. (2010), *Soil science and soil geography* [*Gruntoznavstvo i geografiya gruntiv*], L'viv national University named after Ivan Franko, L'viv, V. 1, 270 p.
21. Pozniak, S. P. (2012), "Historical aspects of studying genesis, properties and using of ukrainian chornozems" ["Istorychni aspekty vyvchennya genezy, vlastyvostey I vukorystannya chornozemiv Ukrainy"], *Odessa National University Herald,* Odessa, V.17, No. 15, pp. 31-36.
22. Sambur, G. N. (1954), "Soil-meliorative zoning of the territory of irrigation of South of Ukraine" ["Pochvenno-meliorativnoe rayenirovanie territorii orosheniya yuga USSR"], *Soil Science,* No. 4, pp. 21-36.
23. Svitlychniy O. O. (2005) "Water soil erosion and rational usage of erosion-dangerous lands" ["Vodna eroziya gruntiv i ratsional'ne vykorystannya eroziyno-nebezpechnykh zemel"], *Odessa National University Herald,* V. 10, No. 6, pp. 67-75.
24. Svetlichnyi, A. A., Chorny, S. G., Lisetsky, F. N. (2009), "Problem of soil erosion in the scientific legacy of H. I. Shvebs and basic directions of its development" ["Problema erozii pochv v nauchnom nasledii G. I. Shvebsa i osnovnye napravleniya ego razvitiya"] *Kharkiv National University Herald*, No. 849, pp. 8-15.
25. Sokolov, N. N. (1945), "Some data on the history of soil science" ["Nekotorye dannye po istorii pochvovedeniya"], *Soil Science*, No. 5-6, pp. 233-241.
26. Tanfil'ev, G. I. (1924), *The principal physiographic regions Odessa province* [*Glavneyshye fiziko-geograficheskie rayony Odesskoy gubernii*], Odessa, 41 p.
27. Tykhonenko, D. G., Gorin, M. O., Laktionov, M. I. (2005), *Soil Science* [*Gruntoznavstvo*], Vyshcha osvita, Kiev, 703 p.
28. Trigub, V. I., Popelnitska, N. A., (2014), "Soil-geographical researches of south of Ukraine in the second half of the XIX – first half of the XX century" ["Gruntovo-geografichni doslidzhennya pivdnya Ukrainy v drugiy polovyni XIX – pershiy polovyni XX stolittya"], *Geopolitics and Ecogeodynamics regions,* V. 10, No. 1, pp. 914-922.

Надійшла 05.07.2014

В. И. Тригуб, канд. геогр. наук, доцент
Н. А. Попельницкая, студентка
Одесский нац. университет им. И. И. Мечникова,
ул. Дворянская 2, Одеса-82, 65082
grunt.onu@mail.ru

К ВОПРОСУ ПЕРИОДИЗАЦИИ ПОЧВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЮГА УКРАИНЫ

Резюме

В статье обобщены архивные материалы и печатные работы относительно становления и развития почвенно-географических исследований юга Украины. На основании систематизации литературных источников выделено шесть периодов почвенно-географических исследований и освещены основные научные достижения и направления исследований каждого из них. Проанализирована деятельность ведущих ученых выделенных периодов и установлено их вклад в развитие почвенно-

географических исследований. Выявлено большое теоретическое и практическое значение проведенных почвенных исследований для современной науки.

Ключевые слова: почвоведение, почвенно-географические исследования, периодизация исследований, юг Украины.

Valentine I. Trigub
Nataliya A. Popelnitskaya,
Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department of Soil science and Geography of soils,
Dvorianskaya st., 2, Odessa-82, 65082, Ukraine
grunt. onu@mail.ru

TO THE QUESTION OF PERIODIZATION OF SOIL-GEOGRAPHICAL RESEARCHES OF SOUTH OF UKRAINE

Abstract

Due to the lack of systematic materials that would reflect the development of soil science researches in southern Ukraine, a detailed analysis of the formation of soil science and geographic searches on this territory was conducted. The article summarized the archives and published works concerning this problem. On the basis of the research were singled out six periods. The first features an accumulation of information about soils and their properties that were not systematic. For the second period (1837-1875 years) is characterized by the assembling of the first soil maps on which appeared also the chernozems of southern Ukraine and the creating of their classifications. The basis for the selection of the third period (1875-1900 years) was conducting the first scientific studies of soil under the guidance of V. V. Dokuchaev, who reflected the results of a study in his issue "Russian chernozem." The fourth period (1900-1950 years) – features a large-scale researches of south of Ukraine, drawing up detailed soil maps, foundation of soil museum (Nabokih O. G.), conducting of zoning of areas of the Odessa Province (Tanfilev G. I.) and the Crimean peninsula (Klepinine M. M., Sobolev S. S., Mikhaylovska O. M), improving of methods of soil study. Conducting researches on the soil-geographical, soil-erosion and soil-meliorative directions became the basis of the separation of the fifth period (1950-1990 years), the results of which were shown in numerous works. For the modern – the sixth period (from 1990) inherent realization of researches aimed at understanding of soils state under conditions of heavy use. On the basis of conducted researches it was determined great theoretical and practical importance of searches conducted soil science to modern science. Based on the research it was determined great theoretical and practical importance of carried out soil science searches to modern science.

Keywords: soil science, soil-geographical researches, periodization researches, south of Ukraine.